2. Zahraniční politika
3/136/VII

Oldřich Janeček

BOJ O HEGEMONII V ČS. VOJSKU V SSSR (1942—1945)

Příspěvek k problematice boje o hegemonii v národní a demokratické revoluci[1]

V tomto článku nemám v úmyslu napsat syntetický přehled o politickém vývoji československého vojska v Sovětském svazu. Sleduji především otázku, jaké byly specifické rysy československého přístupu k socialistické revoluci. Činím tak na základě dílčího historického materiálu z politického vývoje našeho vojska v SSSR tím, že si všímám toho, jak probíhal zápas o hegemonii v čs. vojsku v SSSR mezi čs. vládou v Londýně a moskevským vedením KSČ — tj. mezi dvěma centry našeho odboje. Zápas o hegemonii v národě je ústřední otázkou dělnického hnutí kterékoli země v období nejen před uchopením moci, ale i potom. V zemích, které přistupují k revoluci jako země hospodářsky, politicky a kulturně značně vyspělé (a to byl i případ naší země), má zápas o hegemonii své charakteristické rysy, které už Lenin shrnul do slov, že v takových zemích je daleko těžší revoluci začít. Proto v hledání cest přístupu k socialistické revoluci v každé jednotlivé zemi ukazuje se zralost komunistických stran v boji o moc. Vývoj, jakým šla naše revoluce, promítal se zajímavým způsobem také do vývoje čs. vojska v Sovětském svazu.

První kolo zápasu o hegemonii v revoluci proběhlo mezi buržoazií a dělnickou třídou v letech 1914—1918. V tomto kole plně zvítězila buržoazie. Sociální demokracie nedocenila význam národně osvobozeneckého boje a zůstala na chvostu událostí. Československá buržoazie v čele s T. G. Masarykem vchází v roce 1918 jako politický hegemon a vítěz revoluce do znovuvybudovaného státu. Její autorita v masách se v této době nesmírně upevňuje. Ale i během dalších dvaceti let posiluje stále — s různými výkyvy — svůj vliv mezi masami. Vedoucí čs. politikové vystihli poměrně velmi dobře mentalitu a psychologii našeho lidu. Je možné říci, že se u nás během let 1918—1938 upevnilo bur-

[1] Článek navazuje na stať téhož autora uveřejněnou pod názvem *Osvobozenecký boj československého lidu v letech 1938—1945 ve světle novověkých dějin* v časopise Příspěvky k dějinám KSČ, 5/1962, str. 643.

žoazně demokratické zřízení, které se velmi přiblížilo zemím s klasickým parlamentním zřízením. »V zemi s klasickým parlamentním zřízením je normální uskutečňování hegemonie charakterizováno spojením síly a souhlasu, jež přijímají různé formy rovnováhy, která vylučuje příliš zjevné převládání síly nad souhlasem; naopak, snaží se dokonce dosáhnout zdání toho, jako by se síla opírala o souhlas většiny, což se projevuje přes takzvané orgány společenského mínění — noviny a sdružení, jejichž počet proto je za určitých podmínek uměle zvětšován«.[2] Tato Gramsciho charakteristika dobře vystihuje formy vládnutí buržoazie také v předválečném Československu. Rok 1938 a kapitulace zasadily hegemonii čs. buržoazie těžkou ránu. Nicméně proto, že hlavní úder šel z vnějšku, nebyla to rána smrtelná. Náběhy od lidové fronty k národní frontě, jež vznikly na podzim roku 1938, a které komunistická strana začala rozvíjet ještě v první polovině roku 1939, vzaly za své v následujícím období od vypuknutí války do přepadení SSSR. V té době došlo k ostrému rozkolu v celonárodním odbojovém hnutí jak na domácí půdě, tak v zahraničí. Objektivním výsledkem tohoto období byl dočasný předstih čs. buržoazie v organizování národně osvobozeneckého hnutí v zahraničí. Na domácí frontě KSČ od samého začátku organizovala odboj proti okupantům, avšak politické střetnutí s částí odbojového hnutí, reprezentovaného Benešem, značně ztížilo dělnické třídě boj o hegemonii. Také na počátku organizování čs. vojenských jednotek v SSSR bylo třeba velkého úsilí k překonání rozkolu dvou základních složek našeho odboje.

Mezinárodně politicky vytvořil k tomu dobré předpoklady vznik protifašistické koalice, v níž došlo ke spolupráci mezi Sovětským svazem, Velkou Británií a USA. Důležitým politickým krokem bylo uznání československé zahraniční vlády v čele s dr. E. Benešem Sovětským svazem, Velkou Británií a Spojenými státy dne 18. 7. 1941. Moskevské vedení KSČ uznalo Benešovu vládu za oficiálního představitele čs. odboje na mezinárodním poli, avšak komunisté do této vlády nevstoupili. Ani svým programem, ani složením neodpovídala totiž politickému smýšlení naší domácí fronty. Jeden z dokumentů moskevského vedení KSČ formuluje postoj komunistů k jednotě čs. odboje a k čs. zahraniční vládě takto: »KSČ, která vždy považovala spojenectví se Sovětským svazem a jeho podporu za rozhodující faktor v osvobozovacím boji národů Československa, přijala 22. června 1941 následující stanovisko: vyzvedla nutnost plné jednoty československého osvobozeneckého hnutí doma i v zahraničí, nutnost sjednocení obou základních sil orientovaných na Východ a Západ v jeden jednotný tábor československého osvobozeneckého boje, zařazený do světové fronty boje proti Hitlerovi a spatřující záruku vítězství v boji za nezávislost v nejužším svazku se Sovětským svazem. KSČ, zaujmuvší pozitivní vztah k československé zahraniční vládě jako k legislativnímu reprezentantu ČSR, uskutečnila v duchu národní jednoty spolupráci se všemi orgány československého zahraničního

[2] A. Gramsci, *Избранные произведения, III*, Москва 1959, стр. 219—220.

odboje, stejně jako v jednotkách československé zahraniční armády.«[3] Toto všechno tedy vytvořilo objektivní předpoklady pro novou etapu vývoje celého čs. odboje.

K dohodě mezi čs. vládou v Londýně a Sovětským svazem ze dne 18. 7. 1941 byly vytvořeny i právní předpoklady pro organizování čs. vojska v SSSR, což bylo doplněno ještě zvláštní vojenskou úmluvou z 27. září téhož roku. K vlastnímu organizování jednotky bylo přistoupeno v lednu roku 1942 v přiuralském městě Buzuluku. Prozatímním velitelem se stal podplukovník Ludvík Svoboda.

Náčelníkem čs. vojenské mise v SSSR, která byla vyslána z Londýna a měla naše vojenské jednotky řídit, se stal plukovník H. Píka. Podle směrnic z Londýna bylo jedním z jeho hlavních úkolů »střežit« čs. vojsko v SSSR, aby nepodlehlo vlivu socialistického prostředí a aby se komunisté nedostali na vedoucí místa v jednotce. Tento úkol měli také podle představ a plánů londýnského MNO plnit i důstojníci, kteří přišli do jednotky z bývalého tzv. polského legionu.[4] Hlavní politické rozpory v tomto počátečním období se vyhrotily mezi tzv. oranskou skupinou (tj. skupinou důstojníků a poddůstojníků z bývalého polského legionu, jež byla v době před vznikem jednotky umístěna v Orankách) a mezi komunisty (do 1. praporu přišlo v r. 1942 celkem 56 před válkou organizovaných členů KSČ). To nebyla situace potěšitelná, protože šlo o dvě sice malé skupiny, ale takové, jejichž společným historickým posláním bylo vychovat a vykovat nové, revoluční vojsko: Oranská skupina jakožto jádro velitelského sboru po stránce vojenské, a komunisté jakožto politické jádro po stránce politické. Oranskou skupinu, zhruba řečeno, představovali částečně stoupenci Beneše, částečně »nepolitičtí«, částečně lidé, kteří v předcházejícím období inklinovali doprava a pro něž byl tehdy Beneš příliš pokrokový a levicový. To bylo dědictví ovzduší třicátých let, jehož proudy zasáhly i do bývalé hranické vojenské akademie. Ve spletitém období let 1939—1941 vyrostly u oranských protikomunistické názory, podmíněné i zásahy tzv. období kultu. Je ovšem třeba brát v úvahu, že i komunisté byli poznamenáni křivolakým vývojem let 1939—1941. Komunisté od příchodu do jednotky začali pracovat politicky »zdola«, zpočátku jednotlivě, ve skupinách, a po příchodu B. Reicina a J. Dostála založili neveřejnou stranickou organizaci. Zpravodajští a jiní důstojníci opět dostali od Píky jako hlavní úkol sledovat komunisty, nepustit je, pokud možno, do vojska, zabraňovat tomu, aby se dostali na velitelská místa. Za této situace byly srážky nevyhnutelné a rozpory se vyhrocovaly.

Během března roku 1942 rozhodlo moskevské vedení KSČ, že vyšle do jednotky kapitána dr. Jaroslava Procházku, aby v ní vykonával funkci vedoucího stranické organizace a v budoucnu se stal osvětovým důstoj-

[3] Archiv ÚV KSČ, f. KG, VII/20, 8. 3. 1942.
[4] VHA, SSSR II, Korespondence 1942.

níkem jednotky. J. Procházka působil do té doby v SSSR jako překladatel spisů klasiků marxismu-leninismu pro KSČ.

Dne 8. března 1942 byly v moskevském vedení dokončeny »Směrnice pro práci komunistů v čs. brigádě na území SSSR«.[5]

Základní programová směrnice byla tedy dána. Bylo třeba vtělit ji ve skutek. Kapitán Jaroslav Procházka před odchodem k jednotce byl moskevským vedením podrobně ústně informován o těchto směrnicích. Dříve však, než dojel sám do Buzuluku, předešla jej zpráva plukovníka

[5] V nich se-mj. říkalo: »Československé jednotce na území SSSR připadá mimořádná úloha v čs. zahraničním odboji, neboť největší naděje kladou široké lidové masy v duchu slovanské solidarity v Sovětský svaz a sovětský lid.

Stejně jako během první světové války čeští a slovenští vojáci, přeběhnuvší na ruskou stranu, se sbratřovali s ruským lidem ke společnému boji proti německému a rakousko-uherskému imperialismu — přičemž Říjnová revoluce měla rozhodující vliv na revoluční hnutí národů Rakouska a na skutečnění československé státní samostatnosti — tak i nyní nalézají Češi a Slováci v této válce u sovětského lidu skutečnou oporu.

... V boji proti společnému nepříteli jsou příslušníci čs. jednotek v Rusku povoláni upevňovat spojenectví se Sovětským svazem, aby splnilo svou úlohu nejen při osvobození z německo-fašistických okovů, ale aby bylo i důležitým činitelem v budoucnosti při budoucím poválečném řešení místa českého a slovenského národa ve svobodné Evropě. Komunisté, členové a funkcionáři KSČ, Komunistického svazu mládeže, příslušníci revolučního hnutí nacházející se na území SSSR jako národní vlastenci vstupují do řad čs. jednotky. Tím mohou uvést v život tyto zásady:

1. Československá jednotka na území SSSR musí být příkladem jednoty v boji proti hitlerismu, v boji za svobodu. Bez rozdílu sociálního původu, politického přesvědčení a stranické příslušnosti sjednocují se v ní Čechové a Slováci v jeden jednotný vojenský celek. Při respektování svobody politického přesvědčení, svobody vyjadřování názorů musí být všichni bojovníci čs. jednotky ovládáni společnou vůlí bít Hitlera a vybojovat svobodu lidu. Komunisté, kteří zde nebudou vystupovat jako stranická skupina, budou plně sledovat zájem, aby československá jednotka byla ztvárněna v pevnou, bojeschopnou jednotku. Politická výchova v čs. brigádě musí být prováděna v duchu národní jednoty, v antifašistickém demokratickém duchu, v duchu revolučních tradic našeho lidu a jejich pokrokových cílů.

2. Čs. brigáda musí být výrazem bojové jednoty národů Československa proti Hitlerovi... Je důležité, aby československá brigáda v SSSR byla dokladem bratrských vztahů Čechů a Slováků, jejich vůle k vzájemnému respektování svých práv ve smyslu zásady všeslovanského kongresu v Moskvě — rovného s rovným. V čs. brigádě, v níž jsou spojeni Češi, Slováci, Ukrajinci, Židé, částečně i sudetští Němci, musí mít všechny národnosti stejná práva a povinnosti... Musí být rovněž respektována náboženská svoboda všech vyznání... stejnou svobodu musí požívat i nevěřící.

3. Čs. brigáda musí být prodchnuta duchem bratrského přátelství a věrnosti k Sovětskému svazu, úctou k Rudé armádě... V rámci výchovné práce je třeba seznámit bojovníky čs. brigády s otázkami Sovětského svazu, s jeho ekonomickým, sociálním a politickým zřízením, s jeho ústavou, především v řešení národnostní otázky, zvláště v Rudé armádě. S ohledem na složení čs. brigády a různých elementů musí být starostlivě dbáno o to, aby v čs. brigádě nenalezly žádné místo protisovětské tendence...

Čs. brigáda v SSSR musí být zárukou upřímného a pevného svazku se Sovětským svazem a musí být vedena snahou odčinit všechny zločiny minulosti,

Píky, že »už jede ten agent kominterny z Moskvy«.[5] Podle pokynů čs. vojenské mise mělo být jeho poslání zmařeno tím, že se stane proviantním důstojníkem. Informaci od Píky dostali spolehliví důstojníci ve štábu praporu. Velitel jednotky, podplukovník Svoboda, Procházku neznal a informován nebyl ani z jedné, ani z druhé strany. Protože kapitán Procházka měl ve svých vojenských dokladech zaznamenáno, že býval u intendance, využili toho »zasvěcení« lidé a při první vhodné příležitosti navrhli veliteli praporu, aby ho jmenoval intendančním důstojníkem a poslal ho — jakožto člověka spolehlivého — na íránské hranice do střední Asie přejímat pro čs. vojáky různé součásti výstroje, které měly přijít z Anglie. A skutečně velitel určil J. Procházku pro tuto práci. Teprve když se o tomto protikomunistickém »tahu« plukovníka Píky dozvěděli čs. vyslanec Zdeněk Fierlinger, sídlící v té době v Kujbyševě v jedné budově s Píkou, zabránil odjezdu J. Procházky od jednotky do střední Asie. Přitom byl také informován velitel praporu o tom, že byl Procházka poslán do Buzuluku proto, aby se stal osvětovým důstojníkem.

Bylo zřejmé, že protikomunistická politická linie, řízená Píkou a opírající se o silné pozice přímo v jednotce, ve velitelském sboru, může napáchat nesmírné škody a že působí jako hlavní rozkladný prvek, který brzdí stmelení jednotky k protifašistickému boji. Bylo to tím vážnější, že velitelský sbor zaujímá v každém vojsku klíčové postavení.

Dne 25. dubna 1942 hlásila stranická organizace Klementu Gottwaldovi:

»Armáda je teprve ve stadiu zrodu... Zvláštní skupinu dosud tvoří tzv. oranská skupina (zbytek bývalých legií v Polsku) v čele s podplu-

z dob hanebné úlohy českých legií v průběhu zahraniční intervence v letech 1918—1920.

4. Čs. brigáda vytyčuje si jako všeobecný bojový úkol: Zničení Hitlera a osvobození národů Československa. Bojujíce o svou svobodu, vybojují si národy Československa současně právo na svobodné rozhodování o otázkách budoucnosti, utváření svého osudu v osvobozené zemi, o příštím vnitřním vedení státu, státní formě, o vztazích k ostatním národům, o svém skutečně svobodném národním soužití. Československá republika a heslo obnovení svobodného Československa jsou danou základnou společného boje. Avšak budoucí kompletní řešení státoprávních otázek po skončení války je vyhrazeno národům a lidu doma. To se vztahuje na poměr českého a slovenského lidu, stejně jako na postavení sudetoněmeckého lidu, postavení Karpatoukrajinců atd.

Čs. brigáda, postavená přímo do bojové fronty proti hitlerovskému nepříteli a podřízená velení Rudé armády, musí být řádným příkladem bojové sebeobětavosti, statečnosti a kázně. Musí v ní být naprostá kázeň, podřízenost příslušným velitelům, přesné a důsledné provádění všech rozkazů. Každý čs. voják musí ukázat v boji s nepřítelem statečnost a odvahu... Nesmí zmalomyslnět v nejtěžších situacích, ustoupit, nechat se zajmout, ale bojovat až do posledního dechu, až do poslední kapky krve...

Zárukou toho, že čs. brigáda po boku Rudé armády splní své poslání, národní osvobození čs. lidu, musí být práce komunistů v této jednotce vojenské...« (AÚV KSČ, f. KG, VII/20, 8. 3. 1942.)

[5] J. Procházka, *Ze vzpomínek na práci v čs. jednotkách v SSSR*. Zprávy kateder dějin KSČ a dějin KSSS a SSSR Karlovy university, 1/1960, str. 23.

kovníkem Svobodou. Tato skupina se pokládá za elitu a základ armády. Myslí, že přinesla velké osobní a materiální oběti, že zůstala v SSSR a neodjela s ostatními do Anglie. V této skupině je mnoho lidí smýšlejících reakčně či fašisticky a přezírajících Sovětský svaz. Jsou v ní živly rázu vysloveně fašistického...«[7]

O měsíc dříve psal však Gottwaldovi dopis major dr. Bohumil Vrbenský, významný člen KSČ, který se s právě zmíněným stanoviskem většiny stranické organizace v některých bodech neztotožňoval. Psal: »jak to vojsko vypadá? Předně je tu takzvaná oranská skupina důstojníků a poddůstojníků v počtu asi 90 lidí... Oranská skupina... je skupina téměř úplně mladých lidí, která šla s podplukovníkem Svobodou do polské legie, přešla hranice po rozdrcení Polska, byla velmi dobře přijata sovětskými úřady, ale později v době odvozu byla z důvodů politických (špiclování německého gestapa) přestěhována do různých táborů[8], dosti vytrpěla a její nastrojení není dosud správné. Jsou to celkem většinou mladí lidé, kteří, budou-li trvale poučováni, vedeni, budou-li číst sovětský tisk a hlavně budou-li stále sledovat, jako vojáci, hrdinné boje Rudé armády a číst knihy o sovětech, mohou zapomenout na své utrpení a stanou se z nich jiní lidé. (Kdyby se nic nedělalo, tento proces přeměny šel by jistě pomaleji.) Mluvit o nich jako o fašistech, jak to činí Fricek, je prostě přehánění. Někteří pilně četli knihy Leninovy i Stalinovy, jiní jsou bez hlubšího politického vědění. Původně jich bylo 800—900, tedy jak zřejmo většina jich odešla, bojuje v Tobruku, část v Anglii atd. Četl jsem u Svobody důvěrné dokumenty z roku 1940 a z nich je zřejmo, že Sovětský svaz se k nim zachoval velmi dobře a počítal s nimi jako s vojáky (!!) již v roce 1940. Vojáci (vedení) mají ten názor, že nejlepší užití této jednotky by bylo, po vycvičení, v době větších porážek fašistů na frontě Rudou armádou, poslat ji letadly do Československa k vyvolání ozbrojených vzpour v různých částech Československa. Je samozřejmé, že v této věci může ležet i čertovo kopýtko, o uchvácení moci vojáky dřív, než národ se rozkývá k akcím. To je třeba znát a může se to stát skutkem (totiž vyslání do Československa), bude-li tato armádní vojenská jednotka takového ducha, aby její přítomnost v Československu nebyla na škodu socialistické věci...«[9]

K této zprávě je třeba poznamenat, že B. Vrbenský bydlel v jednom domku s velitelem jednotky, byl od něho informován a přejímal některé jeho názory, které považoval za správné. Historie dala za pravdu těm názorům životem zkušeného komunisty B. Vrbenského, v nichž zastával stanovisko, že není třeba lámat hůl ani nad lidmi, jejichž smýšlení bylo tehdy protikomunistické. Nicméně situace byla složitá i vážná. Sám vedoucí stranické organizace na základě i svých prvních osobních

[7] AÚV KSČ, f. KG, VII/48, 25. 4. 1942.

[8] *Pozn.:* Nebyly to pracovní tábory. Skupina polského legionu byla vždy považována za vojenskou jednotku a řídila se vnitřně podle vlastních československých řádů.

[9] AÚV KSČ, f. KG, II/7, 27. 3. 1942.

zkušeností ztotožňoval se s celkovým názorem členů organizace o fašistickém smýšlení části velitelského sboru. Protikomunistický kurs živený Píkou a přežitky předchozích let, mezi nimiž nechyběly ani představy vyhraněně nacionalistické, byly vážnou hrozbou pro další vývoj jednotky.

Soudruzi z moskevského vedení rozhodli, že se do Buzuluku podívají. Kapitán Procházka z pověření Klementa Gottwalda zařídil, aby velitel jednotky pozval členy moskevského vedení, a to zcela oficiálně — jakožto poslance československého parlamentu z doby první republiky — k 1. praporu. Stalo se tak dopisem z 15. května.

Po odeslání dopisu přišla ihned k pplk. Svobodovi delegace důstojníků a žádala, aby odvolal pozvání Klementa Gottwalda a ostatních komunistických poslanců, protože to jsou členové kominterny. Velitel jim v diskusi vysvětloval, že pozval pravoplatné poslance čs. parlamentu a že nelze komunisty vyřazovat z protifašistického boje. Řekl kromě jiného: »Když na území Polska mohli hovořit k vojákům představitelé jiných politických stran jako Hála, Bechyně a Šrámek, proč bychom se nyní nemohli obrátit na komunistické poslance?« Podplukovník Svoboda odmítl žádost důstojníků a pozvání komunistických poslanců do Buzuluku neodvolal.[10]

Klement Gottwald přijel s V. Kopeckým a V. Borkem, aby promluvil k čs. vojákům o základních otázkách našeho odboje a aby navázal osobní styk s podplukovníkem Svobodou. Cesta byla podniknuta v pravou chvíli. Bylo zřejmé, že po vojenské stránce měli sehrát rozhodující úlohu v jednotce důstojníci, kteří přišli z polského legionu. Po politické stránce však tito lidé vedoucí úlohu mít nemohli, protože museli být sami převychováni. Navíc bylo třeba některým z nich jasně a otevřeně říci, komu v době vypjatého a grandiózního zápasu všeho pokrokového lidstva proti fašismu pomáhá a prospívá protikomunistická politika. Vedoucí politickou sílu v jednotce měli představovat komunisté. Šlo o to, semknout na společném programovém základě tyto dvě složky tak, aby pracovaly k jednomu cíli.

Před příchodem soudruha Gottwalda do Buzuluku stranická organizace nebyla ještě na výši úkolů, jež měla plnit. Projevovaly se v ní jisté levičácké a sektářské tendence, zejména ve vztahu k velitelskému sboru. Bylo to, mimo jiné, podmíněno ostrým protikomunistickým kursem některých velitelů, kteří do tohoto postoje komunisty zatlačovali. Klement Gottwald v rozhovorech s vedoucími stranické organizace[11] hovořil o otázkách, jak pracovat, aby byl politický program Národní fronty pod vedením strany uskutečněn. Zdůrazňoval, že každý komunista »musí mít na zřeteli svou národní úlohu. Komunisté musí být nejlepšími patrioty svých národů, nejstatečnějšími bojovníky za jejich svobodu. Musí si uvě-

[10] J. Šnobl, *Svědectví o velikém boji*, Naše vojsko 1960, str. 51.

[11] Konaly se v soukromém bytě Kl. Gottwalda. Jeden ze zpravodajských orgánů čs. mise »omylem« vstoupil do tohoto bytu, aby mohl do Londýna podat hlášení, kdo se s Gottwaldem stýkal.

domovat všechny úkoly a otázky související s činností čs. brigády... Musí dbát toho, aby v ní byla uskutečněna bratrská vojenská pospolitost..., aby své kamarády politicky přesvědčovali, pomáhali slabým a kolísavým, byli jejich vychovateli a učiteli... Komunisté musí být příkladem kázně, pozornosti k nadřízeným, v provádění všech rozkazů i nejtěžších úkolů... musí se snažit být nejlepšími střelci, nejlepšími minometčíky, nejlepšími ve všech druzích zbraní, na každém místě, a zajistit si tak uznání a jmenování na vedoucí místa...«[12]

Ten, kdo chce být hegemonem, kdo chce získat a přesvědčit masy, aby šly za ním, musí být vychovatelem a učitelem. To však také znamená znát své odborné řemeslo. V armádě to znamenalo — stát se velitelem, důstojníkem. To byla pro budoucno jedna z klíčových otázek celého dalšího vývoje jednotky. Návštěva Klementa Gottwalda se stala počátkem obratu i v práci stranické organizace.

Velký význam mělo, že Klement Gottwald navázal osobní styk s podplukovníkem Ludvíkem Svobodou. Moskevské vedení strany si uvědomovalo, že osoba velitele je nesmírně důležitá pro demokratický vývoj jednotky. Věnovalo proto všechnu péči tomu, aby demokratického velitele 1. praporu, který od začátku plně věřil Sovětskému svazu, získalo pro politiku strany. Od května roku 1942 udržoval Klement Gottwald s podplukovníkem Svobodou stálý osobní a písemný styk.

V této době byl stylizován a vydán rozkaz, který určoval hlavní úkoly osvětové práce v čs. vojsku. Byly to »Směrnice pro osvětové důstojníky v čs. vojenské jednotce v SSSR«. Tento dokument nese stopy tohoto prvního období politického vývoje 1. praporu, v němž komunisté přistupovali k zavedení politické výchovy mezi našimi vojáky, ovšem nikoliv tak, že by zaváděli osvětu jakožto něco zcela nového, nýbrž tak, že navázali na ty formy osvětové práce, jež už dříve v čs. armádě existovaly. Tato právně potvrzená a povolená osvěta, jež byla 18. 3. 1941 modifikována v Londýně pro potřeby zahraničních jednotek ve Velké Británii, umožnila postupně zavést ve vojsku v SSSR celý nový systém a aparát politické výchovy rodící se lidové armády. »Směrnice«, když je prohlédneme, můžeme naprosto přesně rozložit na původní »součástky«, z nichž byly sestaveny. Obsahují ustanovení, jež byla převzata z bývalého předpisu předválečné čs. armády ŠŠ-III-1, dále body, které vznikly v Londýně v roce 1941, a konečně to, co k nim připojil J. Procházka. Pokud jde o výchovné cíle, jež byly vyjádřeny šestnácti body, jsou například tři poslední z nich známými programovými články, které přednesl 27. května Klement Gottwald.[13]

Tempo politického zrání v čs. vojenské jednotce se během jednoho měsíce po odchodu Gottwalda urychlilo způsobem, jaký nikdo předem neočekával. Kromě zmíněných již faktorů sehrála důležitou úlohu nová spojenecká smlouva mezi Anglií a SSSR o vedení války proti Hitlerovi a zajištění míru po válce, podepsaná dne 26. května 1942 (právě

[12] AÚV KSČ, f. KG, VII/20. Směrnice k práci komunistů, 8. 3. 1942.
[13] A—VHÚ, SSSR III/I. Rozkaz pro čs. voj. jednotku v SSSR čís. 2.

toho dne přijel Gottwald do Buzuluku), a dohoda mezi SSSR a USA z 11. června o branné pomoci. Tyto smlouvy, o nichž referoval čs. vojákům kapitán Procházka, znamenaly tehdy novou etapu ve vývoji mezinárodních vztahů a objektivně posílily politický kurs, který narýsoval v jednotce Gottwald. Brzy nato přišla další událost, pro jednotku ještě důležitější. Byla to návštěva generála Sergeje Ingra, ministra národní obrany čs. vlády v Londýně, který přiletěl do Buzuluku 1. července.

Abychom pochopili dosah událostí, které tehdy v čs. vojsku probíhaly, je třeba se zmínit o plánech, jaké mělo ministerstvo národní obrany a čs. vláda v Londýně s československými vojáky. Podle návrhů, jež byly vypracovány v MNO během roku 1941,[14] mělo být čs. zahraničního vojska využito především k řízení a usměrnění převratu, který měl být doma proveden při zhroucení fašistického Německa na konci války. Protože tento vojensky řízený převrat měl zabránit tomu, aby se do čela revolučního hnutí dostali levě orientovaní lidé, nebylo také žádoucí, aby komunisté v zahraničním vojsku měli možnost získat nějakou váhu. Na základě těchto směrnic mělo být také čs. vojsko v SSSR organizováno a vycvičeno v samostatné výsadkové prapory a nemělo být využito na východní frontě po boku Rudé armády, nýbrž jako výsadkové vojsko teprve na konci války na domácí půdě. Byly také určité návrhy ze strany Velké Británie, aby byla v SSSR provedena mobilizace Čechoslováků a vojenské jednotky poté odveleny na Střední východ (podobně, jako se to stalo s armádou polskou).[15]

Gottwaldův projev a besedy s vojáky a důstojníky v Buzuluku ve dnech 26.—31. 5. 1942 vytyčily zcela jinou linii: bojovat po boku Sovětské armády. Nyní tedy přijížděl do SSSR generál Ingr.

S odstupem tří týdnů po jeho vystoupení hodnotil jeho význam a odezvu, jakož i předchozí návštěvu Klementa Gottwalda kapitán J. Procházka ve svém dopise moskevskému vedení. Slyšme tedy jeho sdělení:

»Před československou vojenskou jednotkou vyvstala otázka: je třeba učinit podstatný obrat, zanechat starých plánů a začít nový kurs, tj. kurs na SSSR a na vystoupení na německo-sovětské frontě. Tato otázka vyvstala před jednotkou od samého počátku jejího organizování...

Dnes je možno říci, že žádoucí obrat byl učiněn a z tohoto hlediska sehrály velkou úlohu dvě události: za prvé návštěva u jednotky soudruhů Gottwalda a Kopeckého, za druhé inspekce generála Ingra...

Návštěva generála Ingra neměla již ve své podstatě takový prvořadý a rozhodující význam jako návštěva soudruhů Gottwalda a Kopeckého. Půda byla již připravena a šlo nyní více o to, co udělá ministr, podpoří-li započatý kurs, nebo jej zamítne. V souvislosti s příjezdem generála Ingra zesílila svou agitaci reakční část oranské skupiny. Někteří

[14] VHA, Západ, MNO—ŠVRM/22.

[15] Blíže o tom viz *Za svobodu Československa, sv. I.*, Praha 1959, Naše vojsko, str. 107—134.

z nich rozšířili pověst o tom, že československá vojenská jednotka bude odvelena na Střední východ. Skládali poslední své naděje do Ingra, že je podpoří a zamítne „levý kurs" v jednotce, jak se vyjadřovali. Avšak stal se pravý opak. Generál Ingr plně souhlasil s tou politikou, která byla vyhlášena Gottwaldem, dokonce vyslovil mínění, že dobré vztahy mezi armádou a poslanci-komunisty je třeba prohlubovat. Krátce řečeno, generál Ingr potvrdil, jakožto oficiální představitel československé vlády a jako hlavní velitel, tu linii, kterou začal provádět podplukovník Svoboda. V kasárnách se hovořilo o tom, že jednotka udělala obrat „nalevo". Někteří důstojníci ohodnotili výsledky Ingrovy návštěvy jako opakování a potvrzení toho, co už dříve řekl Gottwald. Ingr zamítl tendence odvelet jednotku na Střední východ... Návštěva generála Ingra měla tedy velký kladný význam. Je třeba poznamenat, že Ingr vystupoval jako představitel presidenta Beneše a vykonavatel jeho politiky.

Generál Ingr přednesl v Buzuluku projev o třech letech vývoje československého zahraničního hnutí. V projevu zvlášť zdůraznil, že Sovětský svaz jako prvý uznal beze všech výhrad československou vládu v Londýně, a teprve v důsledku tohoto kroku Sovětského svazu druhé velmoci — Anglie a USA — také uznaly československou vládu. Generál Ingr řekl, že dříve, před vstupem Sovětského svazu do války, věřili ve vítězství nad Hitlerem, ale teprve od okamžiku vstupu do války Sovětského svazu jejich víra nabyla reálné perspektivy.

Při večeři Ingr prohlásil důstojníkům, že je zplnomocněn presidentem Benešem, aby řekl, že Sovětský svaz je nejvěrnějším spojencem Československa a nejpevnější zárukou státní existence československého lidu, že samostatnost Československa je nemyslitelná bez nejtěsnějších a nejpřátelštějších vztahů se Sovětským svazem...«[16]

Z toho, co jsme nyní citovali, je nutné znovu zdůraznit jednu závažnou věc. S. Ingr vystupoval v Buzuluku přesně podle směrnic presidenta dr. E. Beneše, nikoliv jménem své osoby nebo jménem té londýnské skupiny, k níž patřil. Tento kurs londýnské politiky představovaný Benešem a orientovaný na spojenectví se Sovětským svazem, který nakonec vedl v roce 1943 k uzavření československo-sovětské spojenecké smlouvy, odpovídal plně náladám a vztahu zdrcující části našich lidí doma k Sovětskému svazu. Tento levý kurs v zahraniční orientaci československého odboje (podmíněný především zkušenostmi Mnichova, politickým vývojem doma a nakonec vítězstvími Rudé armády) se postupně stal hlavním a oficiálním kursem čs. zahraniční politiky za války. Pravicové čs. kruhy v Londýně musely se mu podřídit.

Obrat k »levému kursu« v čs. vojsku v SSSR, započatý vystoupením Gottwalda a potvrzený Benešem, vytvořil v tomto krátkém časovém intervalu podstatně nové a příznivější podmínky pro boj dělnické třídy o hegemonii v jednotce, pro práci komunistů. Pomohl zejména zlik-

[16] AÚV KSČ, f. KG, VII/27, 22. a 23. 7. 1942.

vidovat neblahé dědictví let 1939—1941, jež vedlo k nezdravému rozkolu v čs. odboji a jež na určitou dobu přerušilo politickou linii, vedoucí od lidové fronty k národní frontě. Věci ovšem nebyly ani potom jednoduché. Zaprvé konečné poválečné cíle čs. buržoazie nebyly ani nyní shodné s cíli čs. revolučního dělnického hnutí. To však, v této etapě, při realistické politice obou čs. odbojových center, nebylo rozhodující. Složitější, a zejména v zahraničním vojsku, bylo to, že je řídilo ministerstvo, jehož vedoucí lidé, v čele s generálem Ingrem, patřili k pravicovému proudu čs. emigrace. Skupina těchto lidí nebyla sice tak početná, ale jejich váha byla dosti významná. Zvláště proto, že jejich důležitost násobil plukovník a později generál Moravec, který měl v rukou dokonalou špionážní síť v Československu, a nejen tam. Tato síť vedla až do Hitlerova hlavního stanu a poskytovala západním spojencům, zejména Velké Británii (ale konec konců spojencům vůbec) neocenitelné služby ve válečném úsilí proti fašistickému Německu. To pochopitelně zvyšovalo v očích spojenců význam československého odboje i autoritu presidenta Beneše, který mu stál v čele. A tak tato skupina, představovaná jmény Moravec — Ingr, měla své postavení často dosti autonomní i vůči dr. Benešovi, který je potřeboval. Je proto velmi často obtížné při různých akcích pravicových živlů v čs. vojsku v SSSR rozpoznat, odkud až foukal vítr, který je rozdmýchával.

Měsíc červenec se stal významným stupněm v upevnění práce stranické organizace v čs. vojsku v Buzuluku. Dne 15. července byla jednotka přeorganizována a ustaven 1. polní prapor. Jeho osvětovým důstojníkem se stal kapitán JUDr. J. Procházka.[17]

Od této doby bylo možné uskutečňovat politickovýchovnou práci strany jednak shora — z velitelského orgánu, z titulu funkce osvětového důstojníka — jednak zdola, neveřejnou stranickou organizací, aktivní prací jejích členů. Osvětový důstojník si vytvořil systém pomocníků ve všech rotách a samostatných četách a tito pomocníci byli také jmenováni v rozkazech jednotky. Tak se vytvářel legální aparát pro činnost stranické organizace v 1. čs. samostatném praporu. Můžeme říci, že od této doby mělo stranické vedení na zásadní problémy politické práce stále stoupající a nakonec rozhodující vliv.

Stranická organizace snažila se od samého počátku vybojovat postavení osvětovým důstojníkům, aby se stali zástupci velitelů u rot. Boj však byl obtížný a nebylo možné uskutečnit jej již v tomto období také proto, že v této době strana neměla osvětáře v hodnosti důstojníků. A bylo těžké, aby se desátník nebo svobodník stal zástupcem velitele.[18] Ukazovalo se, že i v osvětovém aparátu nebudou moci komunisté v budoucnu splnit své úkoly, jestliže se nestanou důstojníky.

Hlavním politickým postupným cílem pro toto období však bylo docílit, aby jednotka odjela na frontu bojovat po boku Sovětské armády. To byl úkol, který i nyní přes slavnostní prohlášení generála Ingra

[17] VHA, SSSR I/3/5/5, Velitelství čs. voj. jednotek, Rozkaz čís. 1, 27. 7. 1942.
[18] Rozhovor s prof. J. Procházkou.

musel být splněn v boji proti MNO, jež stále chtělo mít v SSSR pouze vojenskou jednotku »symbolickou«.

Uplynul již měsíc od odjezdu generála Ingra a touženě očekávaný rozkaz k odchodu na frontu z Londýna nepřicházel. Do dalšího vývoje zasáhla podstatně činnost neveřejné stranické organizace.

Z dokumentů čs. vojenské mise víme, že Píka měl sice dobré a přesné zprávy o názorech komunistů, ale přesto nebylo v jeho silách zabránit tomu, aby dne 28. srpna 1942 nebyl odeslán dopis pro naše vojsko v SSSR, historického významu, adresovaný lidovému komisaři obrany SSSR a vrchnímu veliteli Rudé armády J. V. Stalinovi, v němž velitel jménem 1. praporu žádal o odeslání jednotky na frontu.

Tak bylo učiněno rozhodnutí, které mělo určující vliv pro naše vojsko v SSSR a jeho další vývoj. 1. čs. samostatný prapor v SSSR se rozhodl být frontovou, a nikoli symbolickou jednotkou, jít do vlasti po boku Sovětské armády. Kopie dopisu byla poslána Klementu Gottwaldovi se žádostí o podporu a další kopie šla na čs. vojenskou misi a do Londýna na vědomí a se žádostí o dodatečné schválení. Velitel si dobře uvědomoval, že tímto krokem spaluje za sebou četné mosty, které ho, jako důstojníka čs. armády, spojovaly s odbojem na Západě. Nemohl však jednat jinak. Fašistické hordy se valily ke Stalingradu. Žádný poctivý vlastenec a Čechoslovák v Sovětském svazu nemohl tehdy jednat jinak.

Odpověď MNO byla velmi krátká. Zakázat vojákům bojovat nemohlo. Omezilo se tedy na kratičkou úřední důtku plukovníku Svobodovi, že se obrátil nesluţebním postupem k sovětskému vrchnímu velení a k poslanci Gottwaldovi.[19] Brzy nato však následovala opatření, o nichž se dovídáme ze zprávy, kterou dne 4. prosince 1942 posílal ministr národní obrany kanceláři presidenta republiky:

»Plk. gšt. Píka zaslal dne 1. 12. t. r. tuto depeši: Podkarpatští Rusové byli propuštěni. Včera rozhodnuto postavit pěší pluk o stavu 3500 mužů. Vrchní velitelství žádá vyslání velitele pluku. Oznamte ihned jeho jméno. Proti Kratochvílovi, jako veliteli pluku, nebude námitek. Může ihned přijet, vše má připravené. Doporučuji jej navrhnout ihned...«[20]

V Londýně tedy nemohli potřebovat takového velitele, jakým se ukázal být L. Svoboda. Připravili tedy jeho výměnu. Přišla však odpověď také odjinud:

»Vážený pane plukovníku,« psali 17. listopadu 1942 soudruzi Gottwald a Kopecký veliteli jednotky, »sledovali jsme s radostí, jak všestrannou činnost československá vojenská jednotka pod Vaším vedením vyvinula a zvláště, jak se i úspěšným rozhlasovým vojenským vysíláním staráte o to, aby československá vojenská část na území SSSR byla popularizována doma a ve světě.

Vzpomínáme na Vás, vážený pane plukovníku, a věřte, že nyní stále více cítíme, jak nás i osobně úzce spojuje služba společné velké věci.

[19] MNO, Londýn, čj. 158/taj., 5. září 1942.

[20] VHA, Západ, Voj. kancelář presidenta republiky, 863 dův. 1942 (MNO, čj. 4621, dův. I/2 odděl., 4. 12. 1942).

Přijměte ještě jedenkráte vřelé pozdravy pro sebe, pro důstojnický sbor a všechny bojovníky československé vojenské jednotky na území SSSR. Až budete odjíždět na frontu, budeme vás provázet pocity hrdosti nad tím, že Vám bylo určeno, abyste po boku hrdinné Rudé armády nesli k vítězství prapor československé svobody.«[21]

Ani tehdy nebyl však zápas s Londýnem o odchod vojenské jednotky ještě zcela dobojován. Těsně před jejím odjezdem na frontu, v lednu 1943, přišel z ministerstva národní obrany telegram, v němž stálo, že se zakazuje, aby na frontu odjely také ženy. V československém vojsku v Buzuluku, poprvé od dob husitských, byly jako bojovnice zařazeny také ženy — podle příkladu armády sovětské. Protože však za 1. republiky ženy v armádě nesloužily a nevztahovaly se na ně žádné vojenské předpisy — tedy, podle vyprávění bývalého velitele 1. praporu, prohlásily ženy, že odjíždějí do pole dobrovolně. Proti tomu nemohlo MNO nic namítat, žádné právní kličky nemohly již zabránit odjezdu 1. praporu. Bez žen totiž nebyl prapor bojeschopný, protože jejich vyřazení znamenalo by zacvičování nových lidí, a tím i značné zdržení.

Dne 31. ledna roku 1943 odjížděl 1. čs. samostatný prapor z Buzuluku na západ, na frontu. Bylo to velké vítězství na cestě k hegemonii v nové rodící se armádě. A ten fakt, že se naši vojáci přihlásili na frontu v době nástupu hitlerovců na Stalingrad, ocenila sovětská vláda ústy M. Kalinina, který veliteli jednotky řekl: »Nezáleží na tom, že vás byla hrstka. Rozhodující bylo, že v době pro Sovětský svaz nejtěžší jste dali do boje vše, co jste měli.«

Prosazení politiky národní fronty v našich vojenských jednotkách v SSSR a bojové nasazení po boku Rudé armády byly tedy základními předpoklady pro vítězný boj o hegemonii dělnické třídy v těchto jednotkách. Rozhodující zápas o to byl sveden již v prvním — buzuluckém období. Na frontu odjížděla vojenská jednotka lišící se podstatně od kterýchkoliv jednotek dosavadní pravidelné čs. armády — v tom, jaké postavení v ní zaujímali komunisté.

Nastávalo období nové, předznamenané velkolepým vítězstvím u Stalingradu, na jehož počátku bylo první bojové vystoupení 1. čs. samostatného praporu v SSSR ve dnech 8.—13. března 1942 v boji jižně Charkova, u obce Sokolovo. Bylo to první vystoupení cizí, zahraniční, spojenecké jednotky po boku Sovětské armády na východní frontě.

Sokolovo zahájilo v dějinách čs. vojenství vlastní období vznikání čs. lidové armády. Sokolovo bylo krokem, který v praxi potvrdil, že politika národní fronty, politika komunistů, zařadila čs. vojáky v SSSR na takové místo, kde se rozhoduje a rozhodne o naší národní svobodě a o celé naší budoucnosti. Po boku slavných ruských bohatýrů začali psát potomci husitů novou slavnou kapitolu československé armády.

V politickovýchovném procesu, který byl první a hlavní linií boje komunistů za hegemonii v jednotce, bylo nutné převychovávat, spojovat

[21] *Za armádu lidu.* Sborník Vojenského historického ústavu, Praha 1960, str. 191.

ke společnému úsilí lidi a skupiny nejrůznějšího složení, cítění, myšlení a názorů. Kromě naznačených již problémů 1. praporu vraťme se ještě letmo do prvního období, v němž tento proces začínal, abychom tyto úkoly viděli plastičtěji.

Jednou z nejpočetnějších složek 1. praporu byli tzv. hospodářští emigranti. O mentalitě jedné části této skupiny psal Klementu Gottwaldovi v březnu 1942 major Vrbenský: »Utekli a utíkali do Polska a pak do Sovětů z prosté životní potřeby, zachovat holý život před surovým zabijáctvím Hitlera; většinou byli to lidé doma dobře situovaní, změkčilí, bez levé (měli-li vůbec jakou) politické orientace. V lágrech museli něco dělat, většinou nezvyklou fyzickou práci, nebyli tak živeni a krmeni jako doma, a proto jejich duševní nastrojení je správně označováno nadávací. Ničeho dohromady o Sovětském svazu neznají a jejich zážitky tělesné jsou jim dosud základem všech rozhovorů a úsudků. Nevědí dohromady dosud nic o Československu, o boji našeho lidu s hitlerismem, neznají téměř ničeho z ohromných bojů a obětí sovětského lidu. Teď tedy s pomocí Sovětského svazu v té malé jednotce svobodně žijí, dost dobře se živí, začínají číst, budou slyšet rozhovory našich soudruhů i těch, kteří na svobodě tu v Sovětském svazu pracovali, a tedy lze doufat, že se jejich duševní obraz rozšíří a vyjasní a že aspoň budou mlčet a přestanou nadávat. Jinak jsou to lidé z druhého břehu, buržují, a bylo by směšností myslit, že z nich budou nějací bojovníci za nový, socialistický svět.[22]

Tak 40 procent z nynějšího stavu jednotky jsou mladí lidé, jednak naši, jednak ti, kteří pracovali svobodně v Sovětském svazu, srostli s životem a prací sovětského lidu a ti zůstanou věrnými bojovníky a nositeli nových myšlenek.

Jiné bude dílo, až přijdou masy Karpatorusů — proletářů. Hned od začátku jsem se postavil za otázku zřízení jednotky složené z Karpatorusů, neboť vedla mne tato úvaha: 1. dostaneme mladý, většinou proletářský element, schopný boje ať na frontě Rudé armády či jinde, 2. vytáhneme je z táborů, kde přece jen přes otužilost horských lidí mohou silně postrádat na zdraví a tím utrpěla by i síla obyvatelstva z Ukrajiny Přikarpatské, ať už organizačně se přimknou po rozdrcení hitlerismu kamkoli«.[23]

Samostatná vojenská jednotka z Karpatských Ukrajinců sice nevznikla, ale 1. čs. samostatná brigáda v SSSR, jejíž počet v září 1943 před odchodem na frontu přesáhl 3600 lidí, byla složena z největší části z nich. A skutečně také Karpatští Ukrajinci se stali výtečnými bojovníky. Jejich příchod do jednotky přinesl však s sebou ne lehký problém. Bylo třeba překonat zatrpklost a celkem oprávněný pocit křivdy v je-

[22] Na tomto místě je nutno upozornit, že asi 60 % vojáků z 1. čs. praporu tvořili občané židovského původu, z nichž větší část přišla s tzv. hospodářskou emigrací. Většina z nich se u Sokolova vojensky velmi dobře osvědčila a sehrála i v dalším vývoji čs. vojska v SSSR významnou úlohu.
[23] AÚV KSČ, f. KG, II/7, 27. 3. 1942.

jich řadách, způsobený tím, že byli po překročení sovětských hranic (když masově přebíhali z fašisty okupované Zakarpatské Ukrajiny) odsouzeni Berijovými orgány do pracovních táborů — za nedovolené překročení hranic. To byl jeden z projevů necitlivosti a nepochopení národně osvobozeneckého boje v období, jemuž říkáme kult osobnosti. Ale důsledky těchto přehmatů podařilo se v novém prostředí — v čs. vojsku překonat — i když se jich reakční elementy chytaly jako naděje na získání opory v masách.

Další a nové výchovné úkoly vyvstaly při organizování 2. čs. výsadkové brigády v SSSR, jejíž hlavní masu tvořili slovenští vojáci přeběhlí v počtu 2140 k Rudé armádě u Melitopole. Ale jak rostly zkušenosti z politické práce ve vojsku, moskevské vedení vyslalo zkušené soudruhy ještě předem do zajateckého tábora, aby před příchodem do čs. armády mělo obraz o vojácích a výchovných problémech, jež čekaly na osvětový aparát v nově formovaných jednotkách. Po jednoměsíčním pobytu a působení mezi slovenskými vojáky přinesli soudruzi M. Čulen a A. Grünwald Klementu Gottwaldovi tyto zprávy:

»Důstojníci sú synovia chudobných roľníkov, remeselníkov, zriadencov a drobných úradníkov. Pokiaľ ich Tisova vláda neprinútila stať sa dôstojníkmi z povolania, boli učiteľmi a drobnými úradníkmi. Za vojnu neboli nadšení. V priebehu udalostí presvedčili sa aj hlboko klerikálne založení, bývalí vysokí funkcionári Hlinkovej strany alebo mládeže... že Tiso-Tukova vláda ženie Slovákov do záhuby, že Hitler je kolonizátorom Slovenska a nie jeho záchrancom. Bezradne a zúfale sa dívali na udalosti, nevidiac žiadneho východiska, od Rusov sa báli pre ich bezbožnosť a boľševizmus — poznajúc situáciu v SSSR len z nepriateľskej propagandy.

Odhodlanejší a smelší boli dôstojníci evangelického náboženstva. V Rusoch videli veľkého a silného slovanského brata. K nemu upierali svoje zraky, neobávajúc sa ani boľševizmu, ani bezbožnosti. Strhli so sebou aj katolíckych dôstojníkov. (Dôstojníci zo Zvolenského okresu, Liptova a Turca — podobne zmýšľalo aj mužstvo z týchto okresov.)

Dôstojníci sa »politikou« vôbec nezaoberali. Podľa ich názoru »politika nepatrí do armády, lebo kazí disciplínu«. Snažili sa byť »dobrými vojakmi«. Dnes sa dívajú na veci asi takto: nepolitizujúci vojak nemôže byť dobrým vlastencom, lebo je slepým nástrojom v rukách kohokoľvek. Vlastná skúsenosť: na rozkaz Tisu bili sme sa na škodu vlasti a národa, lebo pri našej politickej slepote nerozoznali sme priateľa od nepriateľa, pravdu od nepravdy. Nevedeli sme, ktorá cesta je škodlivá a ktorá užitočná.

Väčšina dôstojníkov má nadanosť, so silným národným cítením. Citovú stránku treba doplniť rozumným obsahom. Pri vhodnej výchove mnohí sa stanú pýchou národa a veľmi cenným kapitálom pre nás. Sú to ľudia: dobromyseľný, neskúsený, neotesaný surový materiál, skrývajúci v sebe nadšenosť, poctivosť a talent. Mnohí dali sa do pilného čítania, odstránenia nedostatkov, no pre nedostatok vhodnej literatúry — museli sme sa obmedziť na osobné rozhovory...

Poddôstojníci: Všeobecne zaoberali sa viac politickými otázkami už doma, prejavili hneď od začiatku väčšiu politickú aktívnosť ako dôstojníci. Politiku nepovažovali za vec, ktorá nepatrí do armády. Sú národne uvedomelí, žili s mužstvom v dobrom priateľstve a v tesnom spojení...

Značná časť z nich sú veľmi rozumní, smrteľne nenávidia Nemcov a Maďarov, ako aj zradnú vládu. Sú odhodlaní bojovať za lepšiu budúcnosť svojho národa...

Mužstvo: Hneď na prvý pohľad vidieť veľký rozdiel medzi priemyslovými robotníkmi (včítane remeselníkov) a dedinskou mládežou. Prví sú skúsenejší, sebavedomejší, lepšie sa vedia vyjadriť. Bolo priamo radosťou vstúpiť do miestnosti 7. roty... Táto rota (sapéri, spojári) pozostávala z priem. robotníkov a remeselníkov. Národná uvedomelosť priamo kypela z nich. Inštinktívna a vedomá triedna nenávisť, láska k slobode, túžba po pomste za utrpenia národa a úprimné priateľstvo k ruskému národu a k SSSR charakterizuje túto rotu...

Pomer k Československej republike a budúce postavenie Slovákov: Všeobecne takto zmýšľali: V terajšom Slovensku, pod ochranou Hitlera je tisíckrát horšie, ako to bolo za ČSR. Preto späť k tomu bývalému lepšiemu položeniu. Taký bol všeobecný názor po prechode.

Niet vojaka alebo dôstojníka, ktorý by sa zastával za tisovské »samostatné« Slovensko alebo ktorý by sa staval proti ČSR. V týchto veciach sú si všetci zajedno. Práve tak všetci ako jeden sú za rozhodné zlepšenie postavenia Slovákov v budúcej demokratickejšej Čs. republike. Na začiatku obávali sa o budúcom postavení Slovákov hovoriť, ale keď sme ich oboznámili s naším stanoviskom, radosť vybuchla skutočne elementárnou silou. Toto naše stanovisko vystupňovalo bojovú odhodlanosť v neslýchanej miere. Medzi dôstojníkmi jedine ppik. Lichner nevidí a nechce vidieť rozdiel medzi starým čechoslovakizmom a jeho terajším záujmom. Po rozhovore s Benešom priamo ľutuje, že sa zmienil o krivdách v minulosti. Toto stanovisko Lichnera je známe a je odsúdené všetkými dôstojníkmi«.[24]

Správné vyřešení vztahu mezi Čechy a Slováky bylo jednou ze závažných otázek celého československého odboje i budoucího uspořádání lidové republiky. Od jara 1938 prodělával tento vztah vážnou krizi, jež měla své kořeny již v první republice. Politika české buržoazie, neuznávající Slováky za svébytný národ, nýbrž za větev českého národa a přikrývající svou mocenskou politiku vůči Slovensku teorií jednotného československého národa, byla původní domácí příčinou této krize. President Beneš zastával teorii čechoslovakismu až do své smrti. V době osvobozeneckého boje tento postoj velmi ztěžoval nezbytnou nejužší spolupráci mezi Čechy a Slováky. Správná národnostní politika KSČ byla naopak v této době důležitým činitelem v upevňování bratrského svazku obou našich národů a získávala pro politiku strany

[24] AÚD KSČ, f. 1939—1945, Zpráva M. Čulena a A. Grünwalda s. Gottwaldovi, Moskva 14. 1. 1944.

sympatie slovenského národa. Tato politika byla v čs. vojenských jednotkách prováděna v praxi od samého začátku. Zejména pak nabyla na významu, když začátkem července roku 1943 přibyla do Novochoperska k brigádě první větší skupina slovenských vojáků, kteří přeběhli k Rudé armádě na Kavkaze, pod vedením nadporučíka Marcellyho. Práce nebyla bez obtíží, protože bylo třeba často úporně bojovat se stanoviskem Londýna (například MNO nechtělo uznat slovenským vojákům dosavadní vojenské hodnosti ze slovenské armády atd.) i s českým nacionalismem mezi českými důstojníky.

Jiné úkoly pro politickou práci vystaly poté, když se do 1. čs. armádního sboru přihlásilo na 12 000 volyňských Čechů. Tito lidé znali Československo jen z vyprávění. Bylo třeba od samého začátku seznamovat je s budoucí novou vlastí, do níž se chtěli vrátit a z níž jejich dědové odešli za chlebem a prací v minulém století. Zde bylo třeba znát poměry, v nichž do této doby po desetiletí žili jako národnostní ostrov v polském a ukrajinském prostředí. To byly problémy k řešení zejména pro osvětové pracovníky a komunisty a velitele ve 3. čs. brigádě a v tankové brigádě.

Zcela jiné problémy pak vyrostly v čs. letecké jednotce, jejímž jádrem byli čs. letci z Anglie, přišlí z úplně jiného prostředí atd.

Politickovýchovná práce strany, jež se rozrůstala do stále větší šíře a která získáváním zkušeností nabývala postupně i větší hloubky, nemohla ovšem být, jak je patrno, jednoduchou stoupající spirálou, zvedající se stále výš od praporu přes brigádu k armádnímu sboru a k armádě. Na každém novém stupni, při každém novém přílivu vojáků do čs. vojska v SSSR začínalo se vždycky jakoby znova, od samého začátku, protože vyvstávaly zcela nové úkoly, přicházeli zcela noví lidé. Začínalo se znovu, ovšem s nabytými již zkušenostmi, jež stále přicházely moskevskému vedení a odtud se vracely, obohaceny znovu k jednotkám. Klement Gottwald vedle písemného styku se stranickou organizací zajel znovu osobně k záložnímu pluku do Buzuluku začátkem května roku 1943; téhož roku, od 11. září, byl hostem 1. čs. samostatné brigády spolu s Janem Švermou, Zdeňkem Nejedlým, Zdeňkem Fierlingerem. V červenci r. 1944 navštívil Kl. Gottwald formující se 1. čs. armádní sbor v prostoru Černovic, v r. 1945 v dubnu byl u 1. čs. samostatné tankové brigády a u 1. smíšené letecké divize — v období ostravské operace. Další členové moskevského vedení a čs. politické emigrace v SSSR, jakož i čs. velvyslanec v SSSR, udržovali neustálý styk se všemi útvary a jednotkami. Kromě toho zajížděl občas za členy moskevského vedení nebo k čs. velvyslanci Zd. Fierlingerovi sám vedoucí stranické organizace nebo jiní komunisté z jednotek. V období 1. čs. armádního sboru (od jara 1944) tito straničtí kurýři, kteří ovšem jezdili v rámci služebních vojenských úkolů, byli často dychtivě očekáváni i některými důstojníky z velitelství, protože přinášeli politické zprávy pro naše osvobozenecké hnutí nadmíru důležité — z nejvyšších míst. Je možno říci, že čs. vojenské jednotky žily intenzívním politickým životem a že jejich příslušníci politicky velmi rychle vyspívali.

Z toho, co jsme dosud uvedli, jasně vyplývá, že tak intenzívní politický život byl zcela novým prvkem čs. vojska v SSSR, že to byla porážka teorie tzv. apolitičnosti a teorie, že politika do armády nepatří — což bylo hlásáno čs. vojákům a důstojníkům v dřívější čs. armádě. Na druhé straně toto vše byl vývojový proces, který začínal s novými lidmi a novými útvary téměř vždy od začátku, a proto také byly jisté rozdíly v politické úrovni jednotlivých brigád — nehledě již na to, že záleželo mnoho na schopnostech, politické a životní zralosti vedoucích komunistů, jak si dovedli s úkoly poradit. Při tom je třeba poznamenat, že vynikající úlohu hrál při výchově tisk vydávaný u vojska, a zejména pak »Československé listy«, vydávané od poslední čtvrtiny roku 1943 v Moskvě a distribuované především v čs. vojsku.

Přítomnost moskevského vedení KSČ, revolučního štábu naší strany v SSSR a možnost jeho zásahů do řízení práce komunistů ve vojenských jednotkách měla jistě prvořadý význam pro boj o hegemonii v čs. vojsku v SSSR. Protože však úkoly, jež přicházely, vyvstávaly téměř denně v nových a nových podobách, vyžadovaly maximální iniciativy, pružnosti a operativnosti stranické organizace a všech komunistů přímo u vojska. A této samostatnosti se komunisté a stranické vedení učili a naučili. »Naši hoši,« napsal například dne 25. května 1944 soudruhovi Gottwaldovi osvětový pracovník, poručík B. Reicin, »se zabývali v poslední době často obavami, že se topíme v moři nových vojáků. Je to ovšem přirozený a radostný zjev, že armáda roste. A my se už musíme smířit s tím, že už to nepůjde, jak to šlo v jednom korpusu (zde má R. na mysli brigádu — pozn. O. J.), vidět do každého družstva a čety. Musíme teď mít zcela jiné metody, spočívající v tom, že budeme naše vytahovat nahoru — na komandnyje vysoty — a každého vychovávat k samostatné práci. Potřebné kroky už zařizujeme. Až bude několik korpusů, beztak to nepůjde řídit všechno z jednoho centra. Bude muset přijít široká iniciativa zdola a ta doplní to, co se bude dělat na těch vysotách. Promyslete si, jak budete stavět úkoly před naše, až bude prováděna na Podkarpatsku první mobilizace.«[25]

Dále poznáme, že moskevské vedení otázky budování armády na osvobozeném území rozpracovalo v létě téhož roku.

V jiném dopise ze 18. 5. 1944 J. Procházka Gottwaldovi sděluje: »V pásmu válečných operací učiníme vše, co bude záviset na nás a bude možné, abychom pomohli organizovat národní výbory v našem duchu. Dával jsem již delší dobu pokyny našim lidem. Je to nyní jeden z hlavních bodů činnosti stranické organizace. Kromě toho vedeme propagaci o národních výborech veřejně, a to jak ústně, tak v našem tisku. — Mluvil jsem o této věci několikrát se Svobodou a on nic nenamítal, protože má výsledky rozhovorů s Benešem a protože národní výbory byly nyní oficiálně uznány. Kdyby se i vyskytly nějaké směrnice nebo pokusy bránit nám v této činnosti, nebudu se příliš

[25] AÚV KSČ, f. KG, VII/37, 25. 5. 1944.

ptát a budu vždycky postupovat podle vlastní úvahy. Takovéto pokyny jsem také dal našim soudruhům.«[26]

O měsíc později, dne 16. června, Procházka o jiné otázce psal: »Moje hlavní práce spočívá nyní v tom, že řídím kurs na osvětové důstojníky. Je to již druhý kurs. První jsem si zřídil u nás v brigádě, druhý nyní vedu v korpusu. Je to jediná možná cesta, jak vychovat a vůbec získat nové osvětové...

Jinak jsme dostatečně informováni a orientováni o tom, co asi máme dělat. Nevíme ovšem nic bližšího o tom, jak se věci vyvinují u Vás. Bude-li možno, dej informaci Frant. Englovi.«[27]

Je tedy zřejmé, že stálé spojení s moskevským vedením a vlastní maximální iniciativa byly charakteristickými rysy práce neveřejné stranické organizace v čs. vojsku v SSSR.

I když v boji o hegemonii byla politickovýchovná práce prvořadým úkolem, nelze zapomínat, že armáda měla za úkol bojovat (k čemuž výchova byla plně zaměřena) a že armáda je mocenský nástroj státního aparátu. Stát se hegemonem v armádě znamenalo tedy nejen získat politickou a morální převahu nad čs. buržoazií v masách, nýbrž také získat postupně i klíčové mocenské postavení ve vojenském organismu. Osvětový aparát beze sporu jedno z těchto mocenských postavení představoval. Také velitel a jeho získání bylo dobrým úspěchem na této cestě. Konec konců však šlo po této stránce o získání rozhodujících pozic ve velitelském sboru vůbec.

Zápas o nový velitelský sbor prolíná celou historií našeho vojska v SSSR. Probíhal jednak po linii politické výchovy, jednak jej můžeme sledovat na růstu nových velitelů ze řad osvědčených bojovníků. Zřetelné výsledky práce KSČ na tomto úseku byly již dobře patrné v období roku 1944. Tehdy se sice Londýnu dočasně podařilo odstranit generála L. Svobodu a jmenovat velitelem 1. čs. armádního sboru generála J. Kratochvíla, jakož i vysílat některé své spolehlivé důstojníky ze Západu ke sboru, avšak nebylo s to zastavit růst nových velitelských kádrů zezdola.

Podstatně se také zvyšoval vliv osvětových důstojníků v tomto období. Když se bojovalo na Dukle, byly například vykonány hlavní přípravy na politickou práci sboru po vstupu na osvobozené území ČSR. Bývalý osvětový důstojník sboru o tom říká:

»Zvláštní pozornost věnovali komunisté ve sboru správnému osvětlení myšlenky národních výborů. Kromě toho se též postarali o provedení konkrétních opatření. V tomto směru byla zvlášť důležitá velitelská porada ve štábu sboru dne 9. října 1944 v Barvínku. Tam bylo rozhodnuto, že veškerou péči o národní výbory přejímá osvěta.«[28]

[26] Tamtéž, KG, VII-51, 16. 5. 1944.
[27] Tamtéž, VII/50, 16. 6. 1944.
[28] J. Procházka, *K boji moskevského vedení KSČ a stranické organizace o politický charakter čs. vojenských jednotek v SSSR,* ve sborníku »K některým otázkám ozbrojeného národně osvobozeneckého boje čs. lidu za druhé světové války«, Praha 1961, str. 174.

To bylo velmi významné rozhodnutí, které učinil generál Svoboda s náčelníkem štábu B. Lomským. »Již 10. října byly schváleny a pak vydány oficiální sborové směrnice pro národní výbory o jejich vojenských úkolech, jež vypracovala osvěta. 11. října byl vydán osvětový rozkaz o ustavování národních výborů. O této otázce se jednalo na shromáždění osvětových důstojníků... Sborová osvěta vydala 29. října osnovu proslovu, který má být přednesen na volební schůzi před ustavením národního výboru...«[29]

Slovenským národním povstáním dne 29. srpna 1944 byla zahájena naše národní a demokratická revoluce, vrcholná fáze našeho osvobozeneckého boje. Také pro 1. čs. armádní sbor, který již dosáhl počtu 16 000 lidí, otvírá se nové, čtvrté vývojové období. Měl se stát vojenskou jednotkou naší domácí fronty.

V souvislosti s výstavbou 1. čs. armádního sboru v SSSR a s rozvíjením partyzánského hnutí na domácí frontě, na prahu nového vývojového období vypracovalo moskevské vedení KSČ v létě roku 1944 důležitý dokument, nazvaný »Budování armády na osvobozeném území«. Představuje souhrn názorů a zásad KSČ na vytvoření nové, lidové československé armády, jež se bezprostředně dostávalo na pořad dne.

Dokument zní:

»I. Území postupně osvobozované musí se stát základem mobilizace všech národních sil do války proti fašistickému nepříteli, a to jak na území osvobozeném, tak i na území nepřítelem obsazeném. V rámci této mobilizace bude vytvořena zejména nová čs. armáda na domácí půdě...

II. Obecné směrnice o budování armády na domácí půdě platí pro období válečné a pro poválečné období přechodně až do doby, kdy řádně zvolené Národní shromáždění rozhodne o konečné organizaci a úkolech branných sil...

Při rozhodování týkajícím se řešení všech problémů a budování armády na domácí půdě je povinnost uvésti do aktivního boje proti nepříteli co největší síly co nejrychleji.

Proto musí být na osvobozeném území vyhlášena okamžitě mobilizace všeho obyvatelstva k válečným úkolům a v rámci této mobilizace urychleně sestaveny, vyzbrojeny, vycvičeny a na frontu odeslány nové vojenské jednotky. Na území obsazeném musí být všemi prostředky, v největším rozsahu organizovány a vyzbrojovány partyzánské oddíly a ozbrojené družiny, které budou součástí nově vytvořené armády na domácí půdě.

Splnění úkolu rychlého vytvoření bojeschopných jednotek na osvobozeném území a jejich včasné zasazení do boje není možné bez změn některých zásad a ustanovení, která platila o organizaci a mobilizaci čs. armády v době předmnichovské. Nepřátelskou okupací a vývojem moderních armád byly zničeny předpoklady, na nichž tyto zásady a ustanovení spočívaly. Neexistují kmenová tělesa, mobilizační plány, výzbroj a výstroj, kádry jsou rozptýleny a oslabeny nepřátelským terorem, pracovním rozmístěním a konečně i zradou a kolaborací. Předválečný výcvik a organizace jsou zkušenostmi této války ve velké míře překonány. Je proto třeba vzhledem ke všem těmto okolnostem řídit se pozměněnými hledisky a zásadami při budování nové armády na domácí půdě. Nejdůležitější a nejpodstatnější z nich jsou tato:

1. Jádrem armády na domácí půdě mají být ti, kdo se již zúčastnili ozbrojeného boje s nepřítelem na válečných frontách vnějších nebo na domácí frontě.

[29] Tamtéž.

2. Práva a cti býti členem nově budované armády na domácí půdě budou zbaveni všichni zrádci a kolaboranti.

3. Při sestavování velitelských kádrů nových jednotek je třeba vycházeti výlučně z hlediska potřeb fronty a zájmu vítězného vedení války proti nepřátelům lidu a republiky. Proto mají býti zásadně na velitelská místa postaveni lidé demokraticky smýšlející, opravdoví vlastenci, vynikající osobní statečností, věrností národu, schopni snášeti tíhu boje bez kolísání a schopnosti vésti své jednotky za nejtěžších podmínek do boje proti nepříteli. Proto je třeba, aby vojenské úřady na osvobozeném území si vyžádaly posudků národních výborů o těch, jimž mají býti uděleny velitelské hodnosti, a k těmto posudkům přihlížely.

Velitelský kádr armády tvořený na osvobozeném území má sestávati:

1. z důstojníků a poddůstojníků zahraničního vojska,

2. z velitelů partyzánských oddílů a bojových družin všech stupňů, jimž budou uděleny odpovídající vojenské hodnosti,

3. z důstojníků a poddůstojníků čs. armády jmenovaných před Mnichovem, kteří se neposkvrnili spoluprací s nepřítelem nebo zradou,

4. z důstojníků a poddůstojníků tak zvané slovenské armády, pokud se jim dostane patřičného osvědčení Národními výbory.

Při jmenování důstojníků má býti přihlíženo v první řadě na odborné vojenské znalosti a schopnosti vedle hledisek již výše uvedených. Právo státi se důstojníkem nesmí býti omezováno na osoby s minimálně středoškolským vzděláním. Při povyšování důstojníků za války a v přechodné době má býti zásadně upuštěno od povyšování podle služebního stáří.

Mobilizace se týká všech občanů Čs. republiky. Němci a Maďaři mohou však býti členy nově budované armády jen tehdy, jestliže už před vyhnáním okupantů proti nim bojovali a jsou prokázanými protifašisty.

III. V organizaci, vybavení a výcviku nových vojenských jednotek je třeba říditi se zkušenostmi války a organizačního a taktického vývoje Rudé armády, k níž naše nová armáda bude náležeti na frontě v operačním smyslu. Aby nová čs. armáda byla od samého začátku budována na základech rovnosti Čechů a Slováků a Karpatských Ukrajinců, musí býti úzkostlivě dbáno toho, aby při povyšování a obsazování velitelských míst bylo postupováno jedině podle výše uvedených zásad. Dojde-li vlivem okolností ku tvoření jednotek s velikou převahou těch, kdož mluví jedním ze tří slovanských jazyků republiky, je žádoucí, aby při stejné kvalifikaci bylo při obsazování velitelských míst přihlíženo k této okolnosti.

IV. Aby byly rychle odstraněny neblahé vlivy cizácké okupace a propagandy zejména u mladších ročníků a také proto, aby byly vyplněny mezery v politické orientaci zavíněné pětiletou okupací a konečně, aby velitelům bylo usnadněno provádění vlasteneckě a státně politické výchovy a péče o kulturní potřeby podřízených, má býti zavedena od počátku výcviku a i na frontě politická a osvětová práce. Tuto práci provádějí osvětoví důstojníci, přímo podřízení veliteli jednotky, k níž jsou přidělení, a to v rozsahu mnohem širším a organizovanějším, než bylo vymezeno organizačním řádem v předmnichovské době. Osvětový důstojník musí organizovati politický a kulturní život své jednotky, dávati mu náplň a pečovati o osobní starosti bojovníků. V souhlase s velitelem činí tak podle instrukcí ústředního osvětového oddělení, které je zřízeno u štábu vrchního velitele a které mu podléhá. Náčelníka tohoto oddělení jmenuje vláda.

V. Provedení mobilizace:

Vládní delegace nařídí na osvobozeném území okamžitě po vyhnání Němců a v dohodě se sovětským velitelem mobilizaci všeho obyvatelstva pro válečné úkony. Tuto mobilizaci provedou Národní výbory jakožto orgány vládní moci. Národní výbory zorganizují ihned národní policii a pořádkovou službu. Národní výbory podle směrnic, vyhlášených vládním delegátem, shromáždí brance k odvodu. Odvedenci budou co nejrychleji soustředěni do výcvikových středisek, které zřídí vládní delegát v souhlase s velitelem vojsk na osvobozeném území. Formování a výcvik jednotek budou zahájeny neprodleně.

VI. Vyhlášky vlády a dekrety:

President republiky, vláda či vládní delegát vyhlásí dekrety a nařízeními změny branného zákona, resp. vojenských řádů, pokud jsou v rozporu se zásadami, podle nichž se má budovat nová armáda na domácí půdě.« (AÚV KSČ, f. KG, I/1/15.)

V době, kdy se tento dokument moskevského vedení zrodil, existovala však ještě čs. vláda v Londýně, jejíž představy o obnovení čs. armády budoucího Československa byly odlišné. Proto tento dokument byl zatím jen směrnicí pro revoluční činnost komunistů, pro činnost zdola. Tyto směrnice staly se ovšem hybnou silou nejprve čs. komunistů v 1. čs. armádním sboru v SSSR. Boj o hegemonii v našem vojsku v SSSR přerůstal však již nyní ve výraznou součást boje o hegemonii v ozbrojených silách vůbec, o hegemonii v národní a demokratické revoluci a perspektivně o hegemonii v budoucí čs. poválečné armádě.

Výbuchem Slovenského národního povstání se nejprve zdálo, že nová armáda na osvobozeném území bude fakticky založena v průběhu tohoto povstání, na území středního Slovenska. To skýtalo čs. buržoazii přechodně jisté výhody v tom, že ve slovenské armádě, která se k povstání ve své většině připojila, měla relativně lepší mocenské postavení (zejména ve velitelském sboru). Toho chtěla plně využít a vytvořit právě z této armády základ budoucí armády. Rozkazem presidenta Beneše ze dne 19. září 1944 byly všechny bojující jednotky na Slovensku prohlášeny za 1. čs. armádu. Bylo zřízeno její velitelství, v jehož čele stanul generál Viest, který přijel z Anglie. Do této armády měl vplynout také 1. čs. armádní sbor v SSSR.[30]

Londýnské MNO dobře pochopilo revoluční politický význam čs. vojska v SSSR a chtělo je suchou cestou rozformovat. Rozkazy k tomu byly již vydány.[31] Převaze nacistických vojenských sil podařilo se, bohužel, likvidovat osvobozené území středního Slovenska a zatlačit povstání do hor, což znamenalo i likvidaci 1. čs. armády. Tak se stalo, že proces budování nové armády nevedl přímo přes mezičlánek 1. čs. armády. Zde je třeba poznamenat, že přechodné mocenské výhody čs. buržoazie ve slovenské povstalecké armádě byly výhodami dočasnými především proto, že samotná slovenská armáda byla postupně přetavována v národní a demokratické revoluci, která zachvátila celé Slovensko. Nicméně historická úloha vytvoření prvního základu nové armády na osvobozeném území připadla nyní 1. čs. armádnímu sboru

[30] *Za svobodu Československa II*, str. 293 a n.

[31] VHA, Západ, MNO/I/77, čj. 4627 dův. III/1 odd., 3. 10. 1944. VHA, SSSR, ZF/1/8/1, 1944-5. Telegramy čs. voj. mise v SSSR, 26. 9. 1944.

z SSSR, který dne 6. října 1944 po boku Sovětské armády vstoupil na Dukle na území ČSR. Londýnská vláda přesunula nyní těžiště svého boje o hegemonii na Zakarpatskou Ukrajinu, kde vytvořila tzv. velitelství osvobozeného území pod velením generála Hasala (bývalého náčelníka vojenské kanceláře presidenta republiky, který přišel z Londýna). Zde měla být mobilizací vybudována pod vedením čs. důstojníků z Anglie tzv. týlová armáda. Jí měl být podřízen 1. čs. armádní sbor z SSSR a jeho velitel, generál Svoboda, se měl stát zástupcem Hasalovým.[32] Také tento pokus byl zmařen lidovou národní revolucí obyvatelstva Zakarpatské Ukrajiny, které se dne 26. listopadu 1944 na 1. sjezdu národních výborů Zakarpatské Ukrajiny spontánně vyslovilo pro připojení k SSSR.

Tím se dostáváme k závěrečnému kolu zápasu o hegemonii v národní a demokratické revoluci a v čs. ozbrojených silách tohoto období — před vytvořením nové, revoluční domácí vlády.

Dne 3. ledna 1945 zaslal generál Svoboda našemu velvyslanci v Moskvě návrh, v němž se říkalo:

»1. čs. sbor v SSSR přesáhl rámec organizace sboru již do takové míry, že jeho další vývoj vyžaduje, aby byl přejmenován a případně reorganizován na 1. čs. armádu. Důvody pro to jsou: organizační, operační a vojenskopolitické...

Z vojenskopolitického zřetele je třeba počítat a již také uplatňovat, že máme armádu jakožto základ pro vybudování a postupné rozšiřování na čs. brannou moc na celém našem území. Armáda, postavená z čs. sboru, může být jejím základem, ježto tomu odpovídá jak po stránce vývojové, bojové tradice a našeho spojenectví, přátelství a vojenské smlouvy s SSSR, s jejíž jedinou pomocí může se čs. branná moc postavit a vybudovat. Obdobný vývoj je i u jiných armád vzniklých z nynějšího osvobozovacího hnutí.«[33]

Když generál Píka zaslal tento návrh na MNO, dostal z Londýna odpověď generála Ingra, že okamžité přejmenování sboru na armádu nedoporučuje. Vytvoření armády nespadá do kompetence sboru, to je záležitostí londýnského MNO, a to si činilo nezadatelné právo na obnovení předmnichovské čs. branné moci. »Uplatněte toto stanovisko,« odpovídali Píkovi z Londýna, »po příchodu presidenta republiky, aby o těchto věcech bylo jednáno v rámci jednání o vytvoření branné moci po příchodu hlavního velitelství.«[34]

Tím přicházíme k problému tzv. hlavního velitelství, jež bylo zřízeno ještě uprostřed Slovenského národního povstání dne 19. září londýnskou vládou. V jeho čele stanul dosavadní ministr národní obrany S. Ingr.[35] Ten se měl v čele této instituce přestěhovat na osvobozené území. President ho pověřil pravomocí, jež mu dávala možnost zasaho-

[32] O. Janeček, *Se zbraní v ruce*, Praha 1957, str. 172—173.
[33] Tamtéž, str. 175.
[34] Tamtéž, str. 176.
[35] VHA, Západ, I/HV/3/2, 25. 9. 1944.

vat rozhodným způsobem do všech otázek budování čs. branné moci a jež přesahovala i pravomoc samotného MNO.[36] Je zcela jasné, že se londýnská vláda nevzdala boje za vytvoření své armády na základě plánů vypracovaných v letech 1941—1942. Považovala za nezbytné, aby tento úkol řídilo hlavní velitelství se svým aparátem.

Dne 24. prosince 1944 sděloval president Beneš našemu velvyslanci v Moskvě, že nyní, jakmile to bude možné, přeloží Ingr svůj úřad hlavního velitele na východě.[37] Proti tomu se však ostře postavilo moskevské vedení KSČ. Generál Píka se pokusil jednáním s Klementem Gottwaldem získat souhlas k přesídlení Ingra na osvobozené území, ale bezúspěšně. Nakonec v odpovědi na jeho hlášení sdělil Londýn Píkovi, že na základě rozhodnutí presidenta republiky a gen. Ingra »bude o přesunu H. V. jednání v rámci přesunu vlády«.[38] V této odpovědi máme vyjádřeny dva hlavní úkoly, jež chtěla naše buržoazie v této době uskutečnit: Přesunout na osvobozené území hlavní velitelství z Anglie a přesunout domů také celou zahraniční čs. vládu. První úkol se nezdařil a měl být realizován po prosazení druhého záměru. Moskevské vedení KSČ však trvalo na tom, aby zahraniční vláda podala demisi už v zahraničí a na domácí půdě aby byla vytvořena vláda nová, odpovídající revoluční situaci a poměru politických sil doma. President Beneš po dlouhém manévrování souhlasil. Tak pravicový proud naší zahraniční emigrace nepřišel ke slovu ani v období národní a demokratické revoluce.

Po jednáních s presidentem Benešem v Moskvě v březnu roku 1945 jmenoval dr. Beneš dne 4. dubna v Košicích novou československou vládu Národní fronty, která dne 5. dubna vyhlásila svůj program. Ministrem národní obrany této vlády se stal velitel 1. čs. armádního sboru v SSSR generál Ludvík Svoboda. Koncept vojenské části vládního programu vypracoval z pověření moskevského vedení KSČ osvětový důstojník sboru Jaroslav Procházka, který se stal náčelníkem oddělení Hlavní správy výchovy a osvěty v novém ministerstvu národní obrany. Zásady výstavby nové, lidové armády, jež byly do této doby směrnicemi jen pro komunisty, staly se oficiálním programem budování čs. branné moci. Boj o hegemonii zdola byl vytvořením nové, revoluční vlády, v níž měly pokrokové, levicové síly v čele s komunisty rozhodující vliv, změněn na boj zdola a shora.

Jaké poznatky vyplývají z historie čs. vojska v SSSR, pokud jde o otázku boje o hegemonii v národní a demokratické revoluci mezi proletariátem a buržoazií?

Když se Antonio Gramsci ve 20. a 30. letech zamýšlel nad ruskou socialistickou revolucí a nad problémy revoluce na Západě (ve vyspělých kapitalistických zemích), došel k některým závažným závěrům.

[36] AÚD KSČ, LA, Voj. záležitosti, 76—40, 8. 2. 1945.
[37] Zd. Fierlinger, *Ve službách ČSR II*, Praha 1951, str. 475.
[38] VHA, Západ, 1/HV/2, čj. 3022 taj., 11. 1. 1945.

Předně k tomu, že je nutné vidět a rozlišovat při vypracování revoluční strategie a taktiky mezinárodního dělnického hnutí, že vedle buržoazního státního aparátu (který musí proletářská revoluce rozbít) zformovala se historicky v západních zemích tzv. »občanská společnost«. Tato »občanská společnost« se přeměnila ve velice složitou strukturu, jež umožňuje buržoazii vládnout a jež velice zpevňuje panství buržoazie, takže je s to přečkat i takové katastrofální nárazy, jakými jsou hospodářské krize, deprese a dokonce i větší revoluční otřesy. »Nadstavby občanské společnosti hrají v tomto případě úlohu jakéhosi systému zákopů v soudobé válce. V takovéto válce prudká dělostřelecká palba, zdálo by se, by musela zničit celý obranný systém nepřítele, ve skutečnosti boří jen vnější obranu, takže v okamžiku útoku a zteče útočící narážejí na stále ještě účinnou linii obrany.«[39]

»Posledním projevem takovéhoto druhu politických jevů byly události roku 1917. Představovaly rozhodující obrat v dějinách politického umění a politické vědy. Otázka nyní spočívá v tom, abychom do celé hloubky prozkoumali, které jsou ony prvky občanské společnosti, jež odpovídají obrannému systému v poziční válce.«[40]

»Zdá se mi,« říká dále Gramsci, »že Iljič pochopil nutnost přeměnit pohybovou válku, vítězně použitou na Východě v roce 1917, ve válku poziční, která byla jedině možnou na Západě... Iljič však neměl čas, aby prohloubil tuto svou myšlenku...

Na Východě byl stát vším, občanská společnost se nalézala v prvotním zárodečném stadiu. Na Západě byly mezi státem a občanskou společností uspořádané vzájemné vztahy, a jestliže se stát začal kymáceti, okamžitě se objevila pevná struktura občanské společnosti. Stát byl jen předním zákopem, za nímž byla pevná síť pevností a kasemat; je pravda, že toto se vztahuje k tomu či onomu státu ve větším či menším stupni, a právě tato otázka vyžaduje důkladné analýzy odpovídající každému národu.«[41]

Je pochopitelné, že v tomto příspěvku, jehož zaměření je tematicky dosti úzké, nemůžeme zachytit celou problematiku naší národní a demokratické revoluce. Nicméně jistá poučení bylo možno ukázat i v rámci daného tématu.

Naše národní a demokratická revoluce, v boji o hegemonii, znamenala dobytí »prvního zákopu«, tj. státu. Ovšem ještě k tomu nutno dodat, že ne najednou, a že přitom dělnická třída měla po boku vlivného ještě partnera — buržoazii.[42]

[39] A. Gramsci, *Izbrannyje proizvedenija III*, str. 198.
[40] Tamtéž.
[41] Tamtéž, str. 199—200.
[42] Klement Gottwald to ve svém projevu na konferenci funkcionářů Komunistické strany Slovenska 8. dubna 1945 v Košicích formuloval takto: »Čím je charakterizován poměr třídních sil v naší republice vůbec a na Slovensku zvlášť? Česká ani slovenská buržoazie se dnes nemůže opírat o žádnou z těch právních, ústavních i státních institucí, které si vytvořila do Mnichova. A nemůže navazovat ani na předmnichovskou vládu a předmnichovský parlament.

Za takovéto situace bylo tedy u nás národní a demokratickou revolucí dobyto »prvního zákopu«. Šlo nyní o to dobýt, upevnit a rozšiřovat průlom: Dobývat zázemí, systém pevností »občanské společnosti«, získat souhlas k vládnutí, dosíci toho, aby KSČ stanula jako hegemon nejen v národní a demokratické revoluci, ale trvale v čele celého národa. Aby dělnická třída získáním hegemonie v »občanské společnosti« dobyla definitivně »prvního zákopu«, tj. státu. To bylo úkolem období přerůstání národní a demokratické revoluce v revoluci socialistickou.

Jakou úlohu sehrálo v boji o hegemonii v národní a demokratické revoluci při dobytí »prvního zákopu« naše vojsko z SSSR? Stalo se spolu s partyzány a bojovníky Slovenského národního povstání jádrem a organizační základnou ozbrojených sil naší revoluce. Československé buržoazii, která přišla o svou armádu kapitulací v roce 1938, nepodařilo se ji obnovit. Čs. buržoazní emigrace se vracela ze zahraničí domů také bez své armády.[43] Ozbrojené síly, které vznikly na osvobozeném území kolem organizačního jádra 1. čs. armádního sboru z SSSR, byly vojskem národní a demokratické revoluce, byly revoluční armádou, armádou přechodného období (jejíž charakter nebyl ještě socialistický).

Pokud jde o samotný průběh boje o hegemonii v čs. vojsku v SSSR, tedy je třeba vidět, že byl úspěšně sveden v jedné složce ozbrojených

Nemá pevné ústavní instituce, kterou by mohla ovládat a s jejíž pomocí by mohla ve jménu práva, ústavnosti a kontinuity vládnout...

Druhá charakteristická věc pro Československo je tato: na rozdíl od jiných emigrantských vlád si naše československá vláda domů nenese nic takového, oč by se mohla opírat. V Londýně byla Státní rada, vláda a president. Státní rada byla zásluhou našich soudruhů rozpuštěna. Vláda, jejíž trosky přijely do Košic, musela už ve vlaku podat demisi, ještě na sovětské půdě, a z těch, kdo udržují kontinuitu, zůstává jediný Beneš...

Třetí a nejdůležitější příznak toho, že naše buržoazie je v takové těžké situaci, je to, že ač by chtěla, nemůže převzít nic z toho, co bylo vybudováno okupanty a zrádci, to jest celý státní aparát, jaký byl za Tisa a pod Frankem a Háchou.

Československá buržoazie ten aparát převzít nemůže... My sami vládnout nemůžeme a oni sami vládnout také nemohou. Oni nemohou vládnout bez nás a my bez nich. Přitom oni více bez nás než my bez nich.« (Kl. Gottwald, *Spisy 12*, str. 13—14, 21.)

[43] Pokud jde o čs. vojenské jednotky, které bojovaly proti fašismu a za národní osvobození na Západě, jejich politický vývoj nebyl stejný jako čs. vojska z Východu. Přesto, že v nich bylo na začátku početně více komunistů (a většinou již zkušených bojovníků ze Španělska), vliv bývalého velitelského sboru, ministerstva národní obrany, čs. zahraniční vlády, jakož i kapitalistické prostředí ve Velké Británii byly tam příliš silné. Také v nich si komunisté kladli jako cíl demokratizaci těchto jednotek, ovšem tento proces nemohl dosáhnout stejného stupně jako na Východě. Také čs. vojenské jednotky z Velké Británie vracely se domů jako osvobozenecké vojsko a byly tak národem vítány. Nepřicházely domů jako nástroj namířený proti revoluci, což jim londýnské MNO vložilo do vínku jako jejich hlavní poslání. Také toto vojsko tvořilo jeden ze zdrojů rodící se nové čs. branné moci, v němž ovšem, v dalším zápase o hegemonii, měla čs. buržoazie své opěrné body.

sil, v pravidelné armádě, tj. v mocenském orgánu, který byl součástí státního aparátu. Čs. vojsko v SSSR se zrodilo jako mocenský orgán čs. zahraniční vlády, která svým politickým charakterem byla vládou buržoazní. Tato mocenská »pevnost« byla postupně politicky dobyta zevnitř, zezdola, činností komunistů a proti vůli a úsilí čs. vlády a MNO přeměněna v nástroj národní a demokratické revoluce.

Při dobývání této pevnosti uvnitř státního aparátu projevily se však některé problémy, které ukazují, že už na půdě politického zápasu o novou čs. armádu v zahraničí musely být řešeny úkoly, které se v další historické etapě, po osvobození, ukázaly jakožto hlavní úkoly boje o hegemonii v »občanské společnosti«.

Již sama politickoosvětová výchovná práce, jež měla takový podíl na politické orientaci čs. vojska v SSSR, je toho důkazem. Nebylo to nové zařízení uvnitř čs. armády. Vedoucí politikové buržoazní Československé republiky si dobře uvědomovali význam prvku přesvědčování a výchovy i pro armádu. Proto zejména ve 20. letech, po vzniku republiky, byla otázkám výchovy, v duchu tehdejšího státu, věnována zvýšená pozornost. Ale i ve 30. letech zůstala výchovná, osvětová práce trvalou součástí čs. armády.[44] V čs. vojenských jednotkách museli nejprve komunisté tuto výchovnou instituci »dobýt«, a pak ji mohli postupně přeměnit ve svůj nástroj a dát jí takovou váhu, jakou do té doby neměla. Do jisté míry bylo »dobytí« této pozice umožněno také tím, že někteří důstojníci v jednotce — jsouce sami obětí výchovy k nepolitičnosti — podceňovali politickoosvětovou práci ve vojsku i význam funkce osvětových důstojníků.

Kdybychom provedli rozbor obsahu politickovýchovné práce, uviděli bychom, že se skládala ze tří složek. Jedna z nich reagovala na minulost, na dosavadní (zejména předválečný) vývoj ČSR a prvního odboje. Druhá odpovídala na současný osvobozenecký a protifašistický boj a na soudobé úkoly. Třetí ukazovala perspektivy zápasu a budoucí úkoly. Tyto tři komponenty spojovala strategická linie politiky strany v tomto období, orientace KSČ na národní a demokratickou revoluci — jakožto přístupu k revoluci socialistické. Podle svědectví V. Kopeckého byla tato koncepce ujasněna v moskevském vedení KSČ v roce 1940—1941.[45] Dokumenty, jež jsme uváděli, tuto politickou linii vyjadřují.

Za pomoci moskevského vedení podařilo se v neveřejné stranické organizaci vytvořit a vychovat dostatečně silné intelektuální vedení, které bylo s to řídit iniciativně a tvůrčím způsobem úkoly ve vojsku. Tento stranický štáb dovedl zvládnout výchovu nových stranických kádrů, když s růstem jednotek několikanásobně vzrostl i počet komu-

[44] Viz R. Břach, V. Břachová, *O systému buržoazní výchovy v předmnichovské armádě a o ideologické práci KSČ mezi vojáky ve 20. letech.* Historie a vojenství 1960, str. 695 a d.

[45] V. Kopecký, *Klement Gottwald v Moskvě,* Sborník k padesátinám Kl. Gottwalda, Praha 1946, str. 54—55.

nistů — a to za situace, kdy v bojích na frontě nejeden z řadových i nejvyspělejších členů platil životy za znovudobytí svobody. To byly důležité zkušenosti i pro poválečný růst KSČ.

Bylo však třeba vytvářet a vychovávat i jiný štáb, vojenský. Ale jako je pravda, že je lehčí, existuje-li štáb, vytvořit novou armádu než z nově formované armády vychovat nové generály — bylo to pravda, i v našem vojsku v SSSR. Ukázali jsme již, že proces vytváření velitelů zezdola vyžadoval určitý čas a že mohl dosáhnout jen určitého stupně — v masovém měřítku v podstatě stupně nižších velitelů. Ovšem vyrůstal nám ve vojsku v SSSR kádr velitelů, kteří začínali již u Sokolova jako nižší důstojníci a poddůstojníci. Jejich jádro tvořila tzv. oranská skupina. A tady od samého začátku (a později s příchodem nových důstojníků ze Západu znovu) vyvstával problém správného řešení vztahu k těmto vojákům z povolání — odborníkům. To byli dřívější dobou či alespoň předválečnou vojenskou školou vychovaní odborníci, a byli nezbytní pro plnění hlavního úkolu — pro úspěšný boj na frontě. Moskevské vedení věnovalo této otázce velkou pozornost a učilo tomu i stranickou organizaci v jednotkách. Tak například po návštěvě soudruhů Švermy a Krosnáře u čs. záložního pluku psal Klement Gottwald dne 15. 11. 1943 komunistům ve vojsku mimo jiné: »Pokud se poměru k důstojníkům týče, pamatujte na svoje povinnosti: zachovávat příkladnou disciplínu, likvidovat sektářské názory na důstojnický sbor a podporovat plně autoritu všech těch důstojníků, kteří se poctivě snaží zvýšit vojenskou zdatnost naší jednotky. Důstojníky posuzujeme především podle toho, jací jsou vojáci a jak slouží výstavbě a bojeschopnosti naší armády, a snažíme se o to, býti s dobrými důstojníky v tom poměru nejlepším.«[46]

Otázka správného vztahu k důstojníkům jakožto odborníkům na úseku armády objevila se znovu v daleko širším měřítku v období po osvobození. Ale i na jiných úsecích našeho života v období přerůstání revoluce i později hrála problematika vztahu strany k odborníkům a k inteligenci v boji za hegemonii v národě důležitou úlohu.

Je možno říci, že si komunisté v našem vojsku v SSSR tím, že získali pro svoji revoluční politiku velitele jednotek a že dostali do rukou oddělení výchovy a osvěty — také »v malém« (tj. v rámci 1. čs. armádního sboru) prověřili vhodnost a úspěšnost provádění revoluce »shora i zdola«. A to byl jeden z charakteristických rysů vývoje naší revoluce a boje o hegemonii (i v armádě) v letech 1945—1948.[47]

Tak v průběhu vývoje čs. vojska v SSSR plnili členové strany nejen úkoly spojené přímo s porážkou fašistů a s vítězstvím národní a demokratické revoluce, nýbrž učili se užívat »zbraní«, jež přišly na pořad dne jako hlavní po osvobození, v době přerůstání národní a demokratické revoluce v revoluci socialistickou, v zápase s buržoazií o vedení

[46] AÚ KSČ, f. KG, I/1/8, 15. 11. 1943.
[47] Viz Kl. Gottwald, *Spisy 12*, str. 34.

národa, o získání a ztečení zákopů a pevností »občanské společnosti«, která zase zajišťovala konečné ovládnutí »prvního zákopu«.

Nakonec bych chtěl znovu zdůraznit, že tento mírný a nekrvavý vývoj československé revoluce byl umožněn porážkou fašismu a osvobozením Československa Sovětskou armádou. Z vnitřních činitelů pak byl podmíněn i taktikou čs. buržoazie a postojem dr. Edvarda Beneše, který jako zkušený politik z praxe a z dějin znal sílu a pevnost »občanské společnosti« v západní Evropě i u nás, a možná, že se domníval, že po zdolání první obranné linie se komunistické straně v Československu nepodaří vybojovat si v mírových a budovatelských podmínkách hegemonii také ve druhé obranné linii — v »občanské společnosti«. A jestli hovoříme o přínosu Komunistické strany Československa do zkušeností mezinárodního dělnického hnutí, tedy v tomto období budou spočívat zřejmě právě v řešení forem boje o hegemonii v podmínkách hospodářsky, politicky a kulturně rozvinuté země.

РЕЗЮМЕ

БОРЬБА ЗА ГЕГЕМОНИЮ В РЯДАХ ЧЕХОСЛОВАЦКОЙ АРМИИ В СССР (1942—1945 гг.)

О. Янечек

Автор статьи рассматривает некоторые специфические черты подхода Чехословакии к социалистической революции, а именно, как они проявились в процессе формирования чехословацких воинских частей в СССР. При этом он методологически исходит также из понимания Грамсци борьбы за гегемонию, т. е. что в развитых в экономическом, политическом и культурном отношениях странах рабочий класс должен возглавить массы еще до захвата власти. С этой точки зрения автор исследует политическую борьбу за привлечение на свою сторону масс чехословацких солдат в армии, созданной в СССР, происходившую между коммунистами и представителями чехословацкого буржуазного движения сопротивления. В статью включены некоторые новые сведения о деятельности коммунистов и московского руководства КПЧ в чехословацких воинских частях. Проблематику чехословацкой армии автор рассматривает во взаимосвязи с национальной и демократической революцией и с процессом создания во время второй мировой войны основ чехословацкой народной армии.

ZUSAMMENFASSUNG

DER KAMPF UM DIE HEGEMONIE INNERHALB DER TSCHECHOSLOWAKISCHEN STREITKRÄFTE IN DER UdSSR (1942—1945)

O. Janeček

In seinem Artikel befasst sich der Verfasser mit den spezifischen Grundzügen, die das Herantreten an die sozialistische Revolution in der Tschechoslowakei kennzeichnen, u. zw. wie diese in der Entwicklung der tschechosl. Streitkräfte